

11. Dissertatio de vocum derivatione in
lingva Magyarica. Pestini 1815. *)

Beregszászi Pál,

4.

A' Birka-tartásról.

A' Tudományos Gyűjtemény, olly hasznos
Intézet, melly kinek kinek módót nyujt gondo-
latjának távollévőkkel való közlésére. Nem azért,
hogy azzal némelly Idővesztegetőknek a' rágál-
mazásra alkalmatosság szolgáltasson, hanem, kik

jának kívánságára Rómába küldöttem a' nevezett Tudós
Atyának 1803-ban; mert ő is megküldötte nekem a' magáét.

*) Jegyz. 1. A' 7-ik 8-ik 's 9-ik szám alatt lévő Német kis mun-
káim, a' fenn említett Zeitschriftből újra kiadattak
ezen Értekezésben töldalékkül.

2. Egy nagy érdemű Magyar (kinek nyelvünk tsinosodásában
igen sokat köszönhet) nekem e' munkamért hadat — pen-
na hadat — izent. Mert én, a' mint had-izenetében vádol,
tellyességgel nem tudok magyarul. Hogy legjobban tud-
nék, azt magam sem tartom magamról: de, hogy tel-
lyességgel nem tudok, azt nem hiszem 's nem hi-
hetem. Már ítéljek meg más Magyar Birák, hogy kettőnk
közül melyiknek van igazsága? azért hozám azt itt fel. Az
ütközetnek hogy 's mint leszsz a' kimenetele, még bizony-
talan. De akár mint leszsz, én előre jelentem, hogy, ha
vesztek, örülni fogok; ha nyerek; éppen nem. Ez az al-
litmány viszsza nem látszik; de valósággal nem az. Mert,
ha látandom, hogy a' Bajnokom nagy Vitéz, 's jobban
tud magyarul mint én; hogy ne örülnek! Ellenben, hogy
csak úgy sem, mint én tudok, ugyan hogy örülhetnek a'
szegény nyelvűeknek, mellynek elő-menetele 's virágzását
én annyira óhajtom! Es éppen azért, hogy azt óhajtom,
kivánnék írni Lexicont is nyelvünk gyarapítására (és
szükséges is volna; főképpen egy Etymologicon); de,
nincs benne módóm, hogy rá ülhessek. Mert, a' ki ily
nagy munkába akar fogni, szükség hogy legyen nekie mit
aprítani a' tejbe. Külömben felkopik az álla — Hasánk-
ban.

ez Elöladást még nem tudják, meg értvén, ha jó, használhassák, vagy ha tudják, azt, mint Jó Ha-
zafiak, és Emberszeretők jobbitták, 's tökéle-
tesítsék, avagy más hasznos tárgynak Elöladá-
sára, 's Közlésére serkentessenek.

Czélom nékem egyedül ezen Elöladásban, a'
birka tartásnak némelly részéről rövideden érte-
kezni; nem szándékom, nincsen is most időm az
egészszet elő-adni, mellyről különös Könyvet le-
hetne készíteni.

Figyelmet érdemel, melly tetemes károkat
vallott Hazánkban, a' többek közt, ezen jeles á-
gozatja is a' Mezei-gazdaságnak (mellyből az
utolsó szegénytől fogva az első Gazdagig vala-
mi tsak használtatik) ez újabb Időkben 1813-dik
Eszkendőtől fogva a' mai napig, az Eszkendőn-
ként uralkodó nedvességek miatt; mellyek huza-
most való essőkkel, néha tavasszal, nyáron
vagy ősszel fordultak-elől. Úgy annyira, hogy
némelly birka majorokból, az ilyen nedves Idők
miatt, leg inkább tüdőrothadás, szőrféreg, 's
métölly által az egész Birka sereg hi-veszett. Mél-
tán lehet tehát arról értekezni, és itt ezt a' Kér-
dest elő-adni:

1-ső Miképpen lehet, gyakorta való essős
időkben, a' birka sereget veszedelemtől, némü-
némüképpen, megmenteni?

Erre a' Kérdésre tökéletesen meg felelni nem
lehet; mert kinek kinek maga környülállásaitól,
's módjától függ gazdaságának follytatása, és el-
rendeltetése. Azonban, nagy részben, és ditsé-
relessen megfelel erre M. Gróf Hunyady ő Nagy-
ságának, a' Birkatartásra nézve, némelly Urodal-
maiban rendelt szép Intézete: hol a' tiszta és szá-
raz birka aklokön kívül vagynak a' legelőn is
alkalmas félszerek vagy színek, hová a' pásztor
látván veszedelmes időt jönni, a' fergeteg, vagy

zápor esső előtt, bé hajtja nyáját. Ezt lehet tapasztalni ama nagy hasznú Kesztheli Georgiconban is.

Leg főbb mód tehát, birkát egészségben, és gyapja finomságában megtartani, a' Fellyet-
tebb való nedvesség től való oltalmazás, jó táplálás, és tisztán tartás.

Mellyre nézve gyarapítja az maga hasznát, ki birkáit nedves, és sokáig-tartó essős Időkkel (kivált ősszel, midőn már a' leggellő is fogyatkozik:) sáraz, tiszta, enny-hellyen, fedél alatt táplálja lucernával, melly viragzásban vagon, és fonnyatt, (:mert a' gyenge, és tsak akkor kaszált, valamint más állatoknak, ugy a' birkának is ártalmas:) ha ez nints, sáraz jó szénnával, vagy bükkönnyel, 's más egyébbel. A' ki kedvelli birkáit, nem sajnál ilyenkor az a' végre készített vályukban, tisztán, vagy kevés szetskával keverve, árpát, zabot, képesint nékiek adni.

2-szor Vagynak idők, midőn a' birka sereg huzamost kint legelhet; a' tágos, és egészséges Legelő mellett is, vajmi jó, a' jó pásztor! Miképpen lehessen jó pásztorra szert tenni, vagy a' mostaniakat meg-jobbítani, erről tsekélly értelmemet alább fogom közleni; most a' legelőről, és a' legeltetésről értekezem rövideden:

a) A' legelőnek javításáru, kiadott gazdaságbéli Könyveikben, már több Erdemes Férfiak irtak; azoknak Előladásaikat méltó megolvasni: ezt az egyet mindazonáltal szükségesnek tartom említeni, miképpen sok birka tartó Gazdák igen el mulasztják legelőikről, a' lapányos mellyéken készített csatornák által, a' Vízet, más felé el-follyatni, így nem gyülekezne essős idővel öszve, és a' gondatlan pásztor előtt, az

ilyes áporodott víz miatt, nem esne marhája nyavallyába.

b) Midőn nagy a' Harmat, reggel Harmat-este előtt, mint már némelyek e' szerént cselekesznek, ki ne hajtson a' pásztor: estve pedig harmat este előtt a' tanyára iparkodjon; mert, tapasztalás szerént, árt a' nedves legelő a' száraz természetű birkának.

c) Ne tsak télen, de nyáron is a' legelőn annyi birkát tartson a' Gazda, a' mennyi jól élhet: mert azt is tapasztalás bizonyította, hogy a' jól táplált, kevesebb számú, több hasznót ad, mint a' rosszúl tartott számossabb birka sereg p. o. több hasznót ad 600 darab jól tartott, mint rosszúl táplált 1000; melly tsak a' bőrök számát szaporítja.

3-szor Mindenik jó, de még is jobb, a' veszedelmet tudni el kerülni, mint az abból való kiszabadulás' mesterségét el-találni. A' nyáját is hasznossabb a' nyavallyáktul megoltalmazni, mint ha abba esnek, néha hijában is, abból gyógyítani iparkodni; A' nyavallyák meggyógyításául való Értekezést az a' hoz értőkre hagyom; szóllok rövidedem a' rossz teletetés, és nyaraltatás miatt történhető főbb nyavallyákról;

Ezekből származnak:

a) A' t ű d ő - r o t h a d á s, mellyet a' gondatlan itatástól kapja leginkább a' nyáj; ezt jól tudják sokan; szükséges tehát a' pásztort oktatni, ha még nem tudja, hogy nyájját forró melegekkel, és izzattan ne itassa; e' végre reggeli, és estéli időt válasszon, a' kutnál, vagy folyóvízhez közel, megpihentessen, annál inkább pumival a' Jóságot, se ilyenkor, se máskor ne zaklattassa. Nyájját az áporodott pocétáktól oltalmazza.

b) Epében döglök a' birka ártalmas nedvességtől; tehát nem kell azt a' nedves legelőre hajtani.

c) Szörféreg: ez a' teremtmény, olyan forma, mint az őszve zavart fehér selyem fonál, a' tüdejében támad a' gyengébb Jóságnak, úgy mint bárányoknak, és tokllyóknak. Kevés őket mindjárt nem öli-meg, ki is lehet ebből néha gyógyítani, de a' sok, midőn a' nyeldeköljek végére jön, meg fojtja azokat. Ennekis oka az ártalmas nedvesség. Azt állítják magok a' pásztrok, hogy midőn, a' zápor esső után, az ugar földön hamarjában legel a' nyáj, az illyes nyavallyában esik. Meg legeli illyenkor a' sáros füvet. Várokozni kell tehát, míg a' harmat, vagy csendes esső, lemossa a' földet a' fűről; addig pázsitos füvet kell legeltetni.

d) Météllly: ez az az ártalmas nyavalya, melly a' mostani esztendőkből főképpen, némelly majorokat egészen kipusztított; ez ellen a' mai időkig, tudtomra, bizonyos, és tsalhatatlan orvosság fel nem találtatott. Méltán lehet tehát ettől a' nyájat féltetni. Bizonyos az, hogy ezt a' nyavallyát is a' sok nedvesség okozza: nem lapályos helyeken termeni szokott (mint némellyek alittyák) métöllly nevezetű fűtől kapja a' jószág, melly szárazság idején is nevelkednék, és ártana, ha teremne (existálna) de kiváltképen ősszel, midőn mindenfelé felszabadulván a' legelő, egyszer 's mind fogyatkozott is, a' birka tehát illyenkor éhségét elverni óhajtván, még a' vízből alig ki-látzó füvet is, kivált a' meg-szabadult réteken harapdálja, a' lapályos helyeken található őszve-gázolt 's rondított füvet éhségében gyökerestől felragja; illyenkor mellyik minémű nyavalyára hajlandóbb, azt kapja el. — Némellyek azt is mondják, hogy ha télen az isza-

pos széna adatik a' birkának, megmétöllyösödik: ezt nem tapasztaltam; mert az illyes téli táplálást mind eddig el kerültem; inkább az iszapos szénát, vagy sarjút ganyénak hagytam; tudván az illyes takarmánynak ártalmát. — A' métölly keskeny pántlika forma, zöldes-sárga, eleven; a' májban tartózkodik: elviszi 1. 2. 3. 4. esztendeig a' birka; megdöglése a' legelőtől, legeltetéstől, és a' métöllynék mennyiségétől függ; előbb vagy utóbb e' miatt némellyik meg is gollyvásodik, midőn már sok a' métölly benne.

e) Roszszaságnak mondatik azon elvészése a' birkának, midőn vizsgálás után is az életető belső részeiben, semmi nyavának nyoma nem látszik; ez ellen hathatós orvosság a' jól táplálás 's véle-bánás.

f) Megmotozik a' birka, midőn gazdag legelőre kapván, abból mohón eszik, felfuvódik, 's meg döglük; az illyen legelőn nem kell sokat késni, 's nem hamar itatni.

Látszik mind ezekből, hogy a' főbb Nyavallyák többnyire a' felettébb való nedvességből származnak; ezt akartam mind eddig előadni; a' Jó táplálást és tisztántartást nem látom itten szükségesnek le írni, hanem csak emlékeztetni mind ezekre némely birkatartó Gazda Urakat. Ezen három félyék orvosságbeli Előmentségül leginkább szolgálhatnak.

4-szer Ha a' hideg nedvesség ellen való oltalomról 's abból származó ártalmas nyavallyákról értekeztünk, méltó hogy a' nyári forróbb melegségről is szóljunk. Tudva való, hogy a' mértékletesség az egészségre 's épségre sokat használ; szükséges tehát, birkáinkat ez által egészségben, gyapját valóságában megtartani igyekezvén, azokat a' nyári forró melegség ellen, a' mennyire lehet oltalmazni, és a' forróságot mértékletesít-

teni; 's a' mit az idő el pusztított, vagy a' természet el-mulasztott, szorgalmatosságunkkal, a' mint lehet, ki pótolni.—Igen jók a' Nyári hévség ellen is a' már említett félszerek, vagy szinek mellyek alatt a' nagy melegségben a' birka hűsölhet, 's delelhet; de ezeknél sokkal jobban javasoltatnak e' végre az élőfák, mellyek alatt, minden kis szellő megjárván a' delelő nyáját, az egészsége inkább fent-tartatik. Méltó volna tehát a' mező földeken, a' hol nincsen élő fa, a' birka legelőkön (egyébb legelőkön is) élőfákat, imitt amott csoportossan, de még is illendő távolyságban, vigyázat alatt nevelni; mellyek alatt a' birka a' rekkenő melegséget egészséges gyapja finomsága meg-tartása mellett jobban kiálhatná. Ezt a' magános földes Uraságok, egy parantsolás által meg-tehetik; a' Közbirtokosok, és más Közönségek pedig, a' Ns Vármegyék befolyásával tellyesíthetik. E' végre legalkalmasabbnak látszik az Agátsfa, mellynek nevelése ugyan szorgalmatosságot, de kis költséget kíván. — Nem tsak a' melegséget, hanem a' fergeteget is, az ilyen erdő formán felnevelkedett fák alatt, ideig óráig minden mezei barom kiálhatja. Eképpen Paraditsommá (az az kiessé) lehetne a' pusztá mezzőséget változtatni, és a' gyönyörűséggel a' hasznót is öszve kaptsolni.

5-ször és utolyjára, lássunk a' pásztorokról: Minden ipárlkodás a' birkatartás körül haszontalan, ha a' nyáj mellett jó pásztor nincsen. Erre csak úgy tehetünk szert, ha a' jót, a' rosztól meg-külömböztetvén, amannak jobb fizetést, 's kedvet adunk; így a' rosz is javúl, látván amannak több fizetését, és nagyobb betsületét. Ellenben ha velek egy formán bánunk, rövid idő alatt, a' jó is alább-hágy jóságában.

Ideje volna immár, ha a' Sz. Mihály napi költséges vándorlásnak, és lakozásnak vége szakadna: magoktól, némelly birkás legényektől, hallottam több ízben ezen óhajtást. Leginkább Székesfejér Vár' vidékéről szólhatok: Ez időben messze földről, ugymint Bácskából, Belső Somogyból, Veszprém, Fehér és más Vármegyéből, Fejér Várra, Simony - Tornyára, és más Városokra, elszegődés, és mulatság végett a' férfi's Aszszony személyek öszve gyülekeznek; nem az egész Városnak, csak némelly Vendég fogadósnak, 's Ralmárnak tévén egy kis hasznót, magoknak és a' birka tartó gazdáknak, tetemes kárt koznak:

Magoknak: mert egész esztendei Hereseket fuvarra, és vendégeskedésre elköltik, egészségeket rontják, sokféleképpen vétkeznek; meg részegedvén, egymást iszonyuképpen meg-verik annyira, hogy némellyik helyben, némellyik pedig odahaza abban meg is hal.

A' birkatartó Gazdáknak: mert a' jóra való is, otthon el nem szegődvén, részeg fővel a' mulatozás közben máshová el szegődik; ismételten gyakran ismételten helyről szegődvén, szoros vizsgálat mellett is, a' koszt, himlőt, 's más ragadó nyavallyát, a' tiszta Majorba birkáival gyakorta által viszi. De ezen ok' elhárítása miatt, azért engedjünk cselédeinknek birkatartást, mert ha ezt tőlök meg-vonjuk, a' seregben vallunk más kárt.

Ezekre nézve szükséges, sőt sokan nyilván könyörgönni a' Felsőbbségnek, hogy ezen régi ártalmas szokást, eltiltani méltóztasson.

Nagy Márton.